

послідовності завершеної сукупності етапів функціонування навчального модуля, змістової психолого-педагогічної характеристики кожного з них, що дає змогу в деталях проектувати організацію навчально-виховного процесу у формах розвивальної педагогічної взаємодії на матеріалі соціально-культурного досвіду.

Одна з основних відмінностей модульно-розвивальної системи від традиційної полягає в тому, що вона ґрунтується не на теорії викладацької діяльності педагога, а на теорії його освітньої діяльності. Крім того, що вчитель покликаний науково проектувати і майстерно створювати соціально-культурний простір навчального курсу, він також зобов'язаний навчитися професійно працювати з трьома різновидами змісту розвивальної взаємодії з класом: А — психолого-педагогічним, Б — навчально-предметним, В — методично-засобовим. Але справжнього успіху експериментальна система досягає тоді, коли учні слідом за наставником, також навчаються свідомо працювати із зазначеними різновидами змісту і найперше — організаційним кліматом конкретної навчальної групи.

Отже, модульне навчання як оригінальна модель організації освітнього процесу в середній і вищій школі одержало широке теоретико-методологічне обґрунтування в дослідженнях закордонних і вітчизняних науковців на рівні оригінальної ідеї, освітнього принципу і цілісної дидактичної системи. Одержані нами в результаті проведеного аналізу основоположні наукові знання про зміст і можливості модульного підходу в системі освіти дають змогу перейти до докладнішого висвітлення його найоригінальніших версій і технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання. — К., 1993. — 220 с.
2. Вазина К.Я. Саморазвитие личности и модульное обучение. — Нижний Новгород, 1991. — 122 с.
3. Гуменюк О.Є. Модульно-розвивальне навчання: соціально-психологічний аспект. — К., 1998. — 112 с.
4. Казьмирєнко В. П. Социальная психология организаций. — К., 1993. — 360 с.
5. Модульно-розвивальна система; соціально-культурний зміст навчальних модулів. Фундаментальний експеримент у СШ №80 м. Дніпропетровська// Рідна школа: Спецвипуск. — 1998. — № 10. — 80 с.
6. Модульно-розвивальна система: теорія, технологія досвід, фундаментальний експеримент у СШ №10 м. Бердичева Житомирської області// Рідна школа: Спецвипуск. — 1997. — № 2. — 80 с.
7. Опнев'юк В.О.; Фурман А. В. Принцип модульності в історії освіти. — К., 1995. — 85 с.
8. Сковин Е.В. Объединение школьных модулей. — М., 1992. — 86 с.
9. Третьяков П. И., Сенновский И. Б. Технология модульного обучения. — М., 1997. — 280 с.
10. Фурман А., Гуменюк О. Модульно-розвивальне навчання: передумови, новачі, впровадження // Освіта і управління. — 1997. — Т.1. № 4. — С. 94-120.
11. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення. — К., 1997. — 340 с.
12. Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения. — Каунас, 1989. — 272 с.

Володимир ЧАЙКА (ЗМІСТ)

Ірина ЛЕВЧУК

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КОМПОНЕНТІВ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Поняття навчального матеріалу належить до фундаментальних понять дидактики, яке відіграє значну роль у побудові дидактичних теорій.

Звертаючись до психолого-педагогічної літератури попередніх років, можна побачити, що поняття “навчальний матеріал” протягом усієї історії вітчизняної педагогіки та школи належить до найбільш уживаних. Широко застосовуються і похідні від нього: “освітній матеріал”, “основний матеріал”, “додатковий матеріал”, “матеріал підручника”, “навчальний текст”, “навчальна інформація” тощо. А от спроб дослідження розглядуваного поняття тривалий час практично не було. Користуючись поняттям “навчальний матеріал” у різноманітних смислових зв'язках, автори дидактичних і методичних публікацій, як правило, не розкривали його суті, не робили адекватного смислового аналізу. Мабуть, утвердилася традиція вважати педагогічну суть цього поняття очевидною. Хоча конкретної відповіді на питання, що

містить в собі дане поняття, які його складові, до цього часу не було. Однак значення навчального матеріалу в навчанні достатньо велике, щоби заслужити спеціального і різнобічного вивчення. Як вказує польський психолог Т.Томашевський, “педагогічна діяльність значною мірою ґрунтується на переконанні, що, відповідним чином підбираючи і дозуючи повідомлення, ми можемо здійснювати сильний вплив на формування розуму дітей” [12, 21].

За попередні роки було опубліковано ряд досліджень, у яких автори так чи інакше аналізують поняття “навчальний матеріал”. Стимулюючим чинником тут здебільшого виступає розробка проблем шкільного підручника. Однак ґрунтовних педагогічних праць, присвячених методологічним проблемам навчального матеріалу і його впливу на ефективність процесу засвоєння знань, ще немає. Всебічний аналіз даного поняття є необхідним, адже успішне засвоєння знань залежить від дотримання певних вимог до відбору навчального матеріалу, а організації розумової діяльності учнів. Навчання є засобом швидкого й економічного оволодіння знаннями саме тому, що в ньому фактичний матеріал спеціально добирається і впорядковується відповідно до змісту певних понять. Для успішної організації розумової діяльності учнів і керівництва нею треба заздалегідь знати: які операції аналізу і синтезу, абстрагування та узагальнення повинні бути виконані при роботі з тим навчальним матеріалом, який подається у готовому вигляді; які спостереження та висновки треба зробити самостійно.

Багаторічна навчальна діяльність учнів загальноосвітніх шкіл спрямована на засвоєння навчального матеріалу. А для того, щоби засвоєння знань було ефективнішим, потрібно певним чином сформувані його компоненти, враховуючи природу цього процесу. Тому необхідно визначитись у значенні поняття “навчальний матеріал”.

Навчальний матеріал, реалізуючи в першу чергу зміст освіти, повинен сприяти розвитку і вихованню учнів. Ефективність і продуктивність навчально-виховного процесу залежить від його якості. Дидактично-методична організація компонентів змісту навчального матеріалу повинна проводитись відповідно до процесу його засвоєння учнями. На сучасному етапі викладання вже не досить логічного і послідовного подання навчального матеріалу, його потрібно опрацювати і побудувати так, щоби максимально включити учнів у процес пізнання через його цілісну і логічно побудовану систему, яку умовно можна поділити на ряд компонентів, зокрема практичний, теоретичний та емпіричний.

Звернімося до порівняльного аналізу визначень поняття “навчальний матеріал”, наведених у дидактичній літературі останніх років. Спочатку найбільш характерні з них.

М.Скаткін: “*Навчальний матеріал* є конкретним наповненням різноманітних поєднань елементів змісту освіти, яке належить засвоїти за вибрану одиницю часу (урок і т.д.). Тому до навчального матеріалу відноситься не тільки інформаційний текст, а й завдання, вправи, наочність, творчі завдання, тобто вся діяльність, яку потрібно засвоїти. *Навчальний матеріал* — конкретна реалізація навчального предмету в підручниках, дидактичних посібниках для учнів, методичних посібниках для вчителів” [3, 120].

М.Фіцула наводить ряд принципів, за якими формується зміст *навчального матеріалу* підручника, а саме: “а) генетичний принцип — навчальний зміст розміщено у такій послідовності, в якій він формувався історично; б) логічний принцип — викладання змісту навчального матеріалу в процесі сучасної логічної структури відповідної науки; в) психологічний принцип — виклад матеріалу з урахуванням пізнавальних можливостей учнів” [7, 101-103].

А.Сохор: “*Навчальний матеріал* — це певним чином сформульовані знання, які належить засвоїти. У загальнішому значенні під навчальним матеріалом треба розуміти педагогічно доцільну систему пізнавальних завдань” [11, 8-9].

В.Репкін: “Дві постійно взаємодіючі сторони процесу навчання — викладання й учіння — спираються на *навчальний матеріал*” [9, 154-155].

В.Бондар: “Системотворчим компонентом процесу навчання є зміст *навчального матеріалу*. Від його структури, оптимального поєднання складових — *теоретичного, емпіричного і практичного компонентів* — змісту та відповідних методів і прийомів навчання залежать можливості розвитку пам’яті, мислення, способів діяльності; вмінь аналізувати, порівнювати, узагальнювати; застосовувати теоретичні та емпіричні знання на практиці; застосовувати знання й уміння за допомогою вчителя і самостійно” [1, 44].

В.Краєвський, І.Лернер. У *навчальному матеріалі* “дано конкретні для засвоєння учнями,

фіксовані у підручниках, навчальних посібниках, збірниках задач тощо, елементи складу змісту (знання, способи діяльності), які входять до курсу навчання певного навчального предмету”. “*Навчальний матеріал* є елементом курсу навчання і виступає у подвійній функції — як один із засобів і як частина проектування діяльності навчання”. “*Навчальним матеріалом* ми називаємо ту частину конкретного соціального досвіду, який підлягає засвоєнню за одиницю навчального часу (урок, заняття, тема), що втілена у тексті підручника, мові вчителя та інших засобах навчання (задачник, діафільм, кінофільм та ін.)” [4, 36, 39, 40].

І.Лернер: “...*навчальний матеріал* вміщує знання (інформацію), способи діяльності, досвід творчої діяльності і досвід емоційно-ціннісного ставлення. Ці види змісту специфічні за змістом кожного, функціями у формуванні особистості і соціальної культури, а також і способами засвоєння” [5, 15].

У “Педагогіці” за ред. П.Підкасістого вказується, що “зміст освіти — *навчальний матеріал*, який вміщує основну інформацію, поняття, закони, теорії, перелік обов’язкових предметних навичок і умінь, формування яких здійснюється на міжпредметній основі” [8, 210].

Б.Гершунський: “У *навчальному матеріалі* всі компоненти змісту освіти мають бути подані розгорнуто, у вигляді послідовності суджень, формулювань законів, навчально-пізнавальних завдань тощо. *Навчальний матеріал*, відображаючи зміст навчання, в той же час відрізняється від нього наявністю апарату засвоєння, орієнтування (контрольні запитання і вправи, методичні рекомендації, різноманітні засоби наочності, предметні та іменні покажчики у підручниках)” [2, 12].

Я.Мікк: “*Навчальний матеріал* — це відібрана для засвоєння й опрацьована методично частина соціальної культури. *Навчальний матеріал* становить діалектичну єдність змісту освіти й методики його викладу” [6, 4].

Н.Розенберг: “*Навчальний матеріал* можна визначити як категорію дидактичну. Іншими словами, — це дидактичний об’єкт, який опосередковує перехід змісту освіти зі сфери суспільного знання і досвіду в сферу індивідуальних навчальних надбань. *Навчальний матеріал* характеризується такими основними відмінними ознаками: а) забезпечує єдність дидактично обґрунтованого змісту освіти і методичного апарату, потрібного для його засвоєння учнями на заданому рівні; б) втілюється (матеріалізується) в системі засобів навчання за допомогою навчальних текстів, ілюстративного матеріалу, апаратів організації засвоєння та орієнтування; в) реалізується у навчально-виховному процесі в спільній діяльності викладача та учнів” [10, 18].

Як бачимо, в усіх наведених визначеннях слушно фіксується, що у навчальному матеріалі відображається зміст освіти (його можна назвати змістом навчального матеріалу у тому разі, коли можливі різні тлумачення розглядуваного поняття, знання в одному розумінні можна назвати індивідуальними, в іншому — суспільними). Однак характер цього відображення у різних дослідників різний. У А.Сохора, наприклад, йдеться тільки про знання, у В.Краєвського та І.Лернера — про частину конкретного соціального досвіду, у Б.Гершунського — про всі компоненти змісту освіти. У небагатьох інших відомих нам визначеннях розглядуваного поняття також йдеться про зміст освіти або його компоненти. Ознаку відображення змісту освіти в навчальному матеріалі з кожного предмету справді варто вважати найважливішою і неодмінно вводити її у визначення. Проте не потрібно ототожнювати зміст освіти із навчальним матеріалом (хоча можна проводити аналогії), як це зазначено П.Підкасістим.

Відповідно до сучасних уявлень, зміст освіти — педагогічно адаптована система знань, умінь і навичок, досвід творчої діяльності і досвід емоційно-вольового ставлення, засвоєння якої покликане забезпечити формування всебічно розвинутої особистості, підготованої до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної і духовної культури суспільства (І.Лернер і М.Скаткін).

Не можна до кінця погодитись із І.Лернером, який певною мірою ототожнює навчальний матеріал зі змістом освіти і констатує, що навчальний матеріал вміщує також способи діяльності, досвід емоційно-вольового ставлення [5, 15]. Справді, прийоми діяльності, творчість або ставлення до навколишнього світу не можна уявити собі поза межами особи, поза індивідом. У навчальному матеріалі містяться не способи діяльності, не досвід творчої роботи, а лише деяка інформація про способи діяльності або творчості (правила, рекомендації,

---

послідовність малюнків, які ілюструють окремі прийоми трудової діяльності та ін.). Користуючись інформацією про способи діяльності, наведеною в навчальному матеріалі, учень оволодіває цими способами в процесі самостійних інтелектуальних або практичних дій.

Досить складне питання про відображення у навчальному матеріалі досвіду творчої діяльності як складової частини змісту освіти. Очевидно, що і цей досвід, покликаний виховати в учнів готовність до перетворення природного і соціального світу відповідно до цілей та потреб людини, в навчальному матеріалі не може міститися у “готовому” вигляді. Аналізуючи структуру навчального матеріалу, потрібно констатувати, що нагромадженню в учнів досвіду творчої діяльності сприяють такі його компоненти, як опис творчої діяльності, приклади з історії літератури, мистецтва, науки, техніки, нарешті проблемно-пошукові завдання теоретичного і прикладного характеру.

Дещо специфічним є втілення в навчальному матеріалі досвіду моральної, емоційної та естетичної вихованості. Це — досить складне педагогічне завдання як для авторів підручників, так і для педагогів. “Ставлення людини до навколишньої дійсності, сфера її почуттів не співпадає ні зі змістом її знань про цю дійсність, ні з її навичками й уміннями” [3, 108]. Формування норм ставлення до світу якнайтісніше зв’язане з виховуючим навчанням, комплексним застосуванням методів навчання і виховання.

Ефективність засвоєння навчального матеріалу багато в чому залежить від його структури, тобто від відповідності компонентів (емпіричного, теоретичного та практичного) процесу засвоєння знань. Кожний із складових повинен бути співзвучний з етапами процесу засвоєння, які ми виділяємо лише умовно, для якіснішої побудови навчальної діяльності.

Емпіричний компонент навчального матеріалу вміщує інформацію про чуттєвий досвід, який має форму абстрактної всезагальності. Емпіричні знання відображають поверхові зв’язки і відношення. Даний компонент навчального матеріалу застосовується тоді, коли учні вчать упорядковувати спостережувані факти і явища, розуміти різного роду класифікації, робити їх і користуватися ними.

Важливо наголосити, що абстракції, утворені емпіричним шляхом (відображенням окремих сторін предметів), є тим обов’язковим “матеріалом”, на основі якого здійснюється перехід від чуттєво-конкретного до конкретного (до сутності).

Теоретичні знання відповідають змісту теоретичного компонента навчального матеріалу. Теоретичний компонент навчального матеріалу вміщує інформацію, котра проникає в сутність відношення речей; оперує науковими поняттями, які відтворюють ідеалізований предмет і систему його зв’язків, що відображають в своїй єдності спільність, сутність руху матеріального об’єкта, а також — це сфера об’єктивно взаємопов’язаних явищ, які складають цілісну систему. Без неї і поза нею ці ж явища можуть бути предметами лише емпіричного компонента.

Важливо не обмежувати зміст освіти тільки емпіричними або тільки теоретичними знаннями. В якому співвідношенні і в яких взаємозв’язках повинні бути представлені ті й інші, залежить від дидактичного підходу, а також від своєрідності кожного даного навчального предмету. Навчальний матеріал важливо розглядати у єдності всіх його сторін — чуттєвого досвіду (емпіричний компонент), розкриття суті явищ (теоретичний компонент), розв’язання практичних завдань (практичний компонент).

Практичний компонент навчального матеріалу є важливим дійовим засобом підготовки учнів до життя, засобом розвитку творчих здібностей учнів, формування рис їх характеру, поглядів і переконань, інтересу до знань тощо. Він включає інформацію щодо організації засвоєння навчального матеріалу (запитання, пізнавальні завдання, проблемні ситуації, зразки розв’язання завдань, таблиці, пояснення до тексту та ілюстративного матеріалу), а також інформацію про способи діяльності або творчості (опис творчої діяльності, проблемно-пошукові завдання теоретичного і прикладного характеру, правила, рекомендації, послідовність малюнків, які ілюструють окремі прийоми трудової діяльності та ін.), тобто інформаційний навчальний текст.

Структурний аналіз навчального матеріалу ускладнений через ту цілком очевидну обставину, що емпіричний, теоретичний та практичний його компоненти не відокремлені, а синтезовані в єдиному дидактичному об’єкті. Проте відокремити їх можна лише умовно, з дослідницькою метою. Для вдосконалення ефективності засвоєння знань необхідне варіювання

прийомів викладу знань у навчальному тексті на базі інваріантного змісту освіти.

Підсумовуючи все попередньо сказане, можна зробити висновок, що *навчальний матеріал* — це певним чином сформульовані знання, які відображають зміст освіти і складаються з трьох компонентів — емпіричного, теоретичного та практичного, — варіювання викладу яких впливає на ефективність його засвоєння учнями загальноосвітніх шкіл.

Досі йшлося про суть навчального матеріалу як дидактичного поняття. Щоби здійснити навчання, треба втілити навчальний матеріал у певній системі об'єктів. Будемо виходити з гіпотези про те, що всі його види можна реалізувати за допомогою діяльності викладача і системи засобів навчання. Легко довести, що повно і всебічно основні види навчального матеріалу зосереджуються в підручниках. Послідовність міркувань тут така. Відповідно до класифікації, вживаної в теорії підручника, останній, незалежно від предметного змісту, складається з тексту і позатекстових компонентів. Тексти поділяються на основні, додаткові і пояснювальні, а позатекстові компоненти — на апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал і апарат орієнтування.

Проблема полягає в тому, щоби залежно від стратегічних і локальних цілей навчання, типу знань, інших дидактичних умов вибрати у кожній конкретній навчальній ситуації той чи інший вид навчального матеріалу або їх оптимальне поєднання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. — К.: Вересень, 1996.
2. Гершунский Б. С. Прогнозирование содержания обучения в техникумах. — М.: Высш. школа, 1981.
3. Дидактика средней школы / Под ред. М. Н. Скалкина. — М.: Просвещение, 1982.
4. Краевский В. В., Лернер И. Я. Дидактические основания определения содержания учебника. — В кн.: Проблемы школьного учебника: вып.8. — М.: Просвещение, 1980.
5. Лернер И. Я. Теория современного процесса обучения, её значение для практики // Сов. пед., 1989, — №11.
6. Микк Я.А. Теория измерения и оптимизации степени сложности учебного материала в общеобразовательной школе: Авт. дисс. докт. пед. наук. — М., 1982. — т.П. — М., 1968.
7. Опорні конспекти з курсу педагогіки //упор. Фіцула М.М. — Тернопіль, 1994.
8. Педагогика: Учеб. пособие /Под ред. П. И. Пидкасистого — 2-е изд., дороб. и испр. М.: Рос. пед. агенство, 1996.
9. Репкин В. В. Роль психол. организации материала в детерминации структуры учебной деятельности. — В кн.: Материалы III съезда Общества психологов СССР., — т.П. — М., 1968.
10. Розенберг Н. М. Навчальний матеріал як дидактична категорія // Рад. шк., 1984, — №10.
11. Сохор А. М. Логическая структура учебного материала. Вопросы дид. анализа / Ред. Данилова. — М.: Педагогика, 1974.
12. Томашевский Т. О необходимости и перспективах теории сообщений // Вопросы психологии, 1969, — №4.